

УДК 323.2:321.7 ; 355.48

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.33.42>

ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

Ляшенко Тетяна,

доктор політичних наук,

провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології

Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України

ORCID ID: 0000-0002-5807-1130

У статті аналізується роль громадянського суспільства в умовах збройного конфлікту на прикладі України. Показано трансформацію взаємин між державою та громадянським сектором, активізацію волонтерських практик і горизонтальної мобілізації, а також окреслено загрози для демократії. Дослідження поєднує теоретичні рамки сучасної політичної науки з емпіричними спостереженнями за діяльністю українських інститутів громадянського суспільства під час війни.

Авторка зазначає, що збройні конфлікти висувають перед суспільством екзистенційні виклики, які змушують переосмислити роль громадянського суспільства як каталізатора колективних дій. У випадку України війна стала мобілізаційним фундаментом для самоорганізації громадян. Разом із тим у роботі звертається увага на низку загроз для розвитку організацій громадянського суспільства. По-перше, це ризик вигорання: ресурси суспільства обмежені. По-друге, небезпека втрати критичної функції: у ситуації консолідації будь-яка критика влади може сприйматися як деструктивна або навіть як зрада. Унаслідок цього механізми громадянського контролю можуть послаблюватися, що становить довгострокову загрозу для демократії. Окрім того, індекси розвитку ОГС фіксують проблеми фінансової нестабільності, вигорання активістів і кадрового дефіциту. Це загрожує довгостроковій стійкості сектору, особливо після завершення війни.

У статті аналізуються найпоширеніші моделі громадянського суспільства – плюралістична та корпоративістська. Авторка робить висновок, що український досвід демонструє одночасну присутність рис обох моделей громадянського суспільства.

У дослідженні стверджується, що під час війни державі, з одного боку, необхідно підтримувати легітимність силових рішень, працювати на мобілізацію як матеріальних, так і людських ресурсів, а з іншого – утримуватися від авторитарних загроз. І саме громадянське суспільство в таких ситуаціях повинно мати вплив на прийняття політичних рішень.

У висновках зазначено, що майбутнє українського громадянського суспільства полягатиме в тому, щоб знайти баланс між мобілізаційною потужністю та відновленням здорової критичної функції, забезпечивши тим самим не лише перемогу у війні, а й побудову відкритого, справедливого та процвітаючого суспільства в повоєнний час.

Ключові слова: громадянське суспільство, війна, демократія, політична теорія, Україна, політичні рішення, легітимність.

Liashenko Tetiana. Armed conflict and civil society in the context of contemporary political theory

The article analyzes the role of civil society in the context of an armed conflict, using Ukraine as a case study. It demonstrates the transformation of the relationship between the state and the civic sector, the intensification of volunteer practices and horizontal mobilization, and outlines threats to democracy. The research combines theoretical frameworks of modern political science with empirical observations of the activities of Ukrainian civil society institutions during the war.

The author notes that armed conflicts present existential challenges to society, forcing a rethinking of civil society's role as a catalyst for collective action. In the case of Ukraine, the war has become a mobilizing foundation for citizen self-organization. However, the work also draws attention to a number of threats to the development of civil society organizations. First, there is the risk of burnout – societal resources are limited. Second, there is the danger of losing its critical function: in a situation of consolidation, any criticism of the authorities can be perceived as destructive or even as betrayal. Consequently, mechanisms of civic control may weaken, which poses a long-term threat to democracy. Furthermore, civil society organization (CSO) development indices highlight problems of financial instability, activist burnout, and staff shortages. This threatens the long-term sustainability of the sector, especially after the war ends.

The article analyzes the most prevalent models of civil society – pluralist and corporatist. The author concludes that the Ukrainian experience demonstrates the simultaneous presence of features from both civil society models.

The study argues that during wartime, the state, on one hand, must maintain the legitimacy of its coercive decisions and work towards mobilizing both material and human resources, while on the other hand, it must refrain from authoritarian tendencies. It is precisely civil society that, in such situations, should influence political decision-making.

The conclusions emphasize that the future of Ukrainian civil society lies in finding a balance between its mobilizing power and the restoration of a healthy critical function, thereby ensuring not only victory in the war but also the construction of an open, just, and prosperous society in the post-war period.

Key words: civil society, war, democracy, political theory, Ukraine, political decisions, legitimacy.

У сучасній політичній теорії громадянське суспільство традиційно визначається як простір між індивідом, родиною та державою, де формується суспільна думка, здійснюється самоврядування та контроль за владою. Класичні концепції – від Томаса Гоббса до Антоніо Грамші та Юргена Габермаса [3; 14] – здебільшого розглядали його в умовах миру й стабільності. Водночас повномасштабна російська агресія проти України створила унікальний кейс для переосмислення цієї категорії. Досвід України свідчить, що в умовах екзистенційного конфлікту громадянське суспільство не зникає, а трансформується: із простору «громадянського контролю» воно перетворюється на інститут «громадянського забезпечення» оборони й виживання нації.

Українські дослідники [8] відзначають парадигмальну зміну у відносинах між державою та громадянським сектором. Якщо раніше активісти часто діяли в опозиції до держави, то під час війни сформувалася модель синергії та кооперації. Це узгоджується з концепцією «адаптивного громадянського суспільства» (adaptive civil society), здатного швидко перебудовувати свої структури й завдання. Волонтерські ініціативи, благодійні фонди, мережі зі збору коштів на техніку та безпілотники фактично взяли на себе функції логістики, постачання, медичного забезпечення та частини оборонного замовлення. «За даними світового рейтингу благочинності, Україна на 7-му місці з 10 найщедріших країн. Так, 77% дорослих українців надавали пряму допомогу нужденним, 67% передавали кошти на благодійність, а 27% – волонтерили. Це говорить про високу згуртованість і солідарність суспільства у час війни» [6].

Таким чином, громадянське суспільство стало критичним доповненням державного апарату, який об'єктивно не міг самотужки впоратися з масштабом агресії. У цьому контексті нове звучання отримує концепція Ганни Арендт про «простір появи» (space of appearance) [10], де справжня політична дія виникає через колективність та публічність. В умовах війни цей простір перемістився з традиційних майданів та громадських просторів у цифрову сферу та тиллові мережі взаємодопомоги.

Дослідження Інституту громадянського суспільства [5] підтверджують: війна спричинила безпрецедентну горизонтальну мобілізацію. Політична участь перестала зводитися до виборів чи членства у партіях, натомість набуваючи форми конкретних дій – від донатів і волонтерства до інформаційного спротиву. Це відображає концепцію «субполітики» Ульріха Бека [11], за якою політика виходить за рамки інституцій і стає елементом повсякденних практик.

Збройні конфлікти висувують перед суспільством екзистенційні виклики, які змушують переосмислити роль громадянського суспільства як каталізатора колективних дій. У випадку України війна стала мобілізаційним фундаментом для самоорганізації громадян. Дослідження 2024 р. засвідчують, що українське громадянське суспільство демонструє високі показники стійкості серед країн Східного партнерства: «Сталість і розвиток українських організацій громадянського суспільства є найбільшими серед країн Східного партнерства. Це підтверджується як показниками Індексу сталості розвитку ОГС (3,2 із 7 балів, де 1 – найкращий показник), так і Барометра ОГС (5,2 із 7 балів, де 7 – найкращий показник)» [9, с. 4].

Водночас на його діяльність істотно впливають війна, пандемія, фінансові труднощі, вигорання, кадрові проблеми та брак стратегічних ресурсів. Проте попри потужну мобілізацію науковці [2; 4] звертають увагу на низку загроз. По-перше, це ризик вигорання: ресурси суспільства обмежені. По-друге, небезпека втрати критичної функції: у ситуації консолідації будь-яка критика влади може сприйматися як деструктивна або навіть як зрада. Як зазначається у Звіті з дослідження основних чинників і причин припинення діяльності ОГС, «фактори, що впливають на сповільнення/занепад діяльності ОГС, можна узагальнити в декілька груп. Серед них важливу роль відіграють війна, пандемія (коронавірусна інфекція COVID-19), фінансові труднощі, вигорання та втома учасників, кадрові проблеми, бюрократичні труднощі та втрата довіри до керівництва, а також відсутність грантових проєктів і потреба у зміні стратегій розвитку. Зазначені чинники представляють значні виклики для організацій та можуть вимагати комплексного підходу для подолання та відновлення стабільності їхньої діяльності» [9, с. 20].

Унаслідок цього механізми громадянського контролю можуть послаблюватися, що становить довгострокову загрозу для демократії. Окрім того, індекси розвитку ОГС [12] фіксують проблеми фінансової нестабільності, вигорання активістів і кадрового дефіциту. Це загрожують довгостроковій стійкості сектору, особливо після завершення війни.

Громадянське суспільство в Україні під час збройного конфлікту виступає важливим актором: мобілізує, наповнює сенсом, створює простори для громадянської дії. Та водночас воно піддається

ризик інструменталізації і залежностей, які можуть обмежити його авторитет та автономність. Ці процеси породжують складну динаміку – від об'єднання навколо держави до фрагментації соціальної довіри. Цей двоаспектний ефект реконструює теоретичні уявлення про громадянське суспільство у добу криз.

Збройний конфлікт фундаментально змінює політичну динаміку суспільства й порушує звичні взаємозв'язки між державою та громадянським суспільством. Сучасна політична теорія підходить до цієї проблеми не лише через призму руйнації інститутів, а й як процес трансформації мереж, норм і організаційних форм, що можуть одночасно підсилювати та послаблювати демократичну життєздатність. У статті аналізується взаємодія збройного конфлікту та громадянського суспільства в теоретичній перспективі, зокрема через поняття *wartime institutions*, соціального капіталу та інтерфейсу надзвичайних повноважень і міжнародного права, а також з урахуванням емпіричних висновків щодо України [1].

У політологічній літературі виокремлюють кілька моделей організації громадянського суспільства, серед них найпоширеніші – плюралістична та корпоративістська.

Плюралістична модель

– Основна ідея: політичне й соціальне життя формується через множинність незалежних асоціацій, які конкурують за увагу, ресурси та вплив; держава виступає переважно як нейтральний арбітр, що гарантує рівні можливості для асоціацій.

– Наслідки для демократії: плюралізм стимулює політичну участь, розвиває «звички серця» громадян і створює мережі мобілізації, що посилюють підзвітність влади.

– Критика: механізм конкуренції може призводити до фрагментації, нерівного представництва (домінування сильних груп) та до феномену «недемократичного» громадянського активізму, що підтримує демократичні інститути.

Корпоративістська (неокорпоративістська) модель

– Основна ідея: представництво інтересів організовується через упорядковані, формально визнані колективні суб'єкти (профспілки, роботодавчі асоціації), які інтегровані у процес прийняття рішень із державою; соціальний конфлікт інституціоналізується через механізми соціального партнерства.

– Переваги: стабільні механізми узгодження інтересів, ефективний доступ до політики за високого рівня організованості сторін.

– Ризики: закритість системи для нових акторів, бюрократизація, можливість перетворення інституцій на канали захисту привілейованих еліт або «квазикорпоративізм» у посткомуністичних контекстах.

Український досвід демонструє одночасну присутність рис обох моделей громадянського суспільства: сильні плюралістичні практики самоорганізації суспільства та елементи корпоративістської інтеграції інтересів, іноді викривлені клієнтелізмом й олігархічними впливами. Теоретично оптимальною для України є збалансована, «змішана» модель, яка зберігає відкритість і динаміку мережевого активізму, але водночас установлює прозорі, підзвітні й інклюзивні інститути для представницького соціального діалогу. Досягнення такого балансу потребує як інституційних реформ, так і послідовної роботи громадянського сектору над власною якістю і підзвітністю. Український кейс підтверджує, що громадянське суспільство може одночасно відображати риси різних теоретичних моделей: мережеві, плюралістичні практики сприяють мобілізації та інноваціям, тоді як корпоративні форми (особливо у спотвореному вигляді через олігархічний вплив) прагнуть упорядкувати доступ до політики, але часто без достатньої підзвітності.

У сучасній політичній теорії це ставить питання: чи може ГС, переживаючи кризу виживання, зберегти демократію як цінність, а не перетворитися на маріонетку зовнішніх або внутрішніх владних дій? Український контекст відповідає: так, але за умови, що ГС буде продовжувати формувати легітимність через залучення громад, діалог і здатність залишатися незалежним від інституцій влади.

У період кризи, а тим більше під час війни, з одного боку, державі необхідно підтримувати легітимність силових рішень, працювати на мобілізацію як матеріальних, так і людських ресурсів, а з іншого – утримуватися від авторитарних загроз. Громадянське суспільство в таких ситуаціях повинно мати вплив на прийняття політичних рішень.

Канали впливу громадянського суспільства на політичні рішення

– Інформаційне представництво: асоціації та організації збирають, аналізують і транслують суспільні інтереси та експертні знання до політиків, підвищуючи відповідність політики громадській думці [15].

– Вертикальний моніторинг: координація контролю на різних рівнях (місцевому, національному, міжнародному) допомагає виявляти прогалини в реалізації оборонних програм і підвищувати підзвітність виконавців [13].

– Мобілізація ресурсів у кризі: волонтерські мережі, бізнес і НУО можуть швидко доповнювати логістику, матеріально-технічну підтримку й соціальну допомогу війську та цивільним [18].

– Соціальна стійкість: легітимація оборонних рішень і підтримка мобілізації значною мірою залежать від рівня довіри між суспільством та владою; активне громадянське суспільство посилює консолідацію і моральну готовність населення.

Громадянське суспільство може діяти як посередник і каталізатор: воно формує інформаційне середовище, мобілізує ресурси, контролює владні рішення і підвищує легітимність оборонної політики. За умови відповідальної, представницької та підзвітної громадської участі її вплив посилює оборонний потенціал; в іншому разі – може породжувати ризики для демократії та стійкості безпекової політики. Так, у вересні 2024 р. вдруге в Україні уряд провів Тиждень громадянського суспільства. А впродовж всього 2024 р. Секретаріат Кабінету Міністрів провів інтенсивні публічні консультації з напрацювання Плану заходів для виконання Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства України на 2025–2026 рр. (уряд затвердив його в березні 2025 р.) [6, с. 82].

Висновки. Український досвід 2014–2024 рр. стає унікальним полем для розвитку сучасної політичної теорії. Він демонструє, що громадянське суспільство в умовах екзистенційної загрози є основою національної стійкості. Цей досвід спростовує уявлення про пасивність суспільства під час війни і натомість показує його креативність, гнучкість та неймовірну потужність. Майбутнє українського громадянського суспільства полягатиме в тому, щоб знайти баланс між мобілізаційною потужністю та відновленням здорової критичної функції, забезпечивши тим самим не лише перемогу у війні, а й побудову відкритого, справедливого та процвітаючого суспільства в повоєнний час. Україна на практиці доводить, що громадянське суспільство – це не розкіш у мирний час, а критичний ресурс нації у боротьбі за своє існування та свободу. Зовнішня агресія в Україні посилила підтримку демократії завдяки мобілізації громадянської ідентичності та довіри до волонтерських мереж і збройних сил [1].

Водночас історичні та регіональні аналоги попереджають про потенціал для викривлення демократичних механізмів у бік «керованого плюралізму» або формального збереження інструментів демократії за обмеженої реальної підзвітності. Отже, український кейс демонструє подвійність: соціальна солідарність і нові інституційні практики створюють основу для відбудови, але без чітких правових рамок та підтримки якості громадянських інституцій ризики нормалізації залишаються високими.

Література:

1. Алексеев М.А., Дембіцький С. Геосоціальна підтримка демократії: дані опитування в Україні = Geosocietal Support for Democracy: Survey Evidence from Ukraine. *Perspectives on Politics*. 2024. Т. 22. С. 1077–1099. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1537592724000422>.
2. Глібовицький Є. Суспільний договір під час війни. *Українська правда. Блоги*. 21.03.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/03/21/7332572/> (дата звернення: 02.07.2024).
3. Грамші А. Тюремні зошити : у 3-х т. Київ : Основи, 1994. Т. 1. 367 с.
4. Кулик В. Війна та громадянське суспільство в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. 2022. Т. 8. № 2. С. 34–47.
5. Наталенко Н. Органи самоорганізації населення та їх взаємодія з місцевими органами влади. *Інститут громадянського суспільства*. 25.05.2023. URL: <https://www.csi.org.ua/news/organy-samoorganizacziyi-naselennya-ta-yih-vzayemodiya-z-misczevymu-organamy-vlady/> (дата звернення: 02.07.2024).
6. Огляд демократичних інститутів України під час війни. Річний звіт 2024. 118 с.
7. Рівень довіри до інститутів під час війни : звіт за результатами соціологічного дослідження. Київ : Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), 2023. 25 с.
8. Суспільство у війні: довіра та самоорганізація : аналітична доповідь. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. 56 с.
9. Успіх або занепад ОГС та мереж/коаліцій. Звіт із дослідження основних факторів і причин припинення їхньої діяльності. Квітень 2024. 42 с.
10. Arendt H. *The Human Condition*. Chicago : University of Chicago Press, 1958. 332 p.
11. Beck U. *The Reinvention of Politics : Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Cambridge : Polity Press, 1994. 206 p.
12. CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia. 2023. Washington, D.C. : USAID, 2024. 210 p.
13. Fox J. Vertically Integrated Policy Monitoring: A Tool for Civil Society Policy Advocacy. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 2001. Vol. 30. Is. 3. P. 616–627. DOI: <https://doi.org/10.1177/0899764001303015>.
14. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge : Polity Press, 1996. 631 p.
15. Rasmussen A., Reher S. Civil Society Engagement and Influence in Public Policymaking. *European Journal of Political Research*. 2019. Vol. 58. Is. 2. P. 341–362.

16. Rasmussen A., Reher S. Civil Society Engagement and Policy Representation in Europe. *Comparative Political Studies*. 2019. Vol. 52. Is. 11. P. 1648–1676. DOI: <https://doi.org/10.1177/0010414019830724>.
17. Schmitter P.C. Still the Century of Corporatism? *The Review of Politics*. 1974. Vol. 36. Is. 1. P. 85–131.
18. Sela A. Civil Society, the Military, and National Security: The Case of Israel's Security Zone in South Lebanon. *Israel Studies*. 2007. Vol. 12. Is. 1. P. 53–78.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.09.2025

Дата публікації: 28.11.2025